

SABİR MƏMMƏDOV

*Bakı Dövlət Universiteti**Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının dosenti*E-mail: sabir.rm@rambler.ru**BEYNƏLXALQ MEDIA TƏCRÜBƏSİNDƏ DİFFAMASIYA PROBLEMI
VƏ ONUN HƏLLİ YOLLARI**

Açar sözlər: beynəlxalq təşkilatlar, media, diffamasiya, söz azadlığı, insan haqları

Ключевые слова: международные организации, медиа, диффамация, свобода слова, права человека.

Key words: international organizations, the media, defamation, freedom of speech, human rights

Müasir dövrdə media-vətəndaş münasibətləri kifayət qədər mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdə informasiya zənginliyi yaratmaqla, demoratik proseslərə və insan haqlarının bərqərar olmasına təkan verməklə yanaşı bəzən insanların özəl maraqlarına müdaxilə edir, onların cəmiyyətdəki mövqeyinə ziyan vurur. Bütün ölkələrdə dövlət öz vətəndaşlarını kütləvi informasiya vasitələrinin haqsız basqılarından qorumağa çalışır, yəni onların şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına, işgüzar nüfuzuna xələl gətirilməsinə imkan vermir. Bu sahədə qanuni məqsədlərin düzgün və obyektiv olması üçün test yoxlanışı başqa şəxslərin hüquq və ləyaqətinə hörməti nəzərdə tutur. Bu amil söz azadlığının məhdudlaşdırılması prosesində əsas kimi çıxış edə bilər. Bununla belə bir sıra ölkələrdə diffamasiya haqqında qəbul olunmuş qanunlar o dərəcədə geniş və mücərrəddir ki, demokratik cəmiyyətdə müzakirəsi vacib olan məsələlərə maneçilik törədir. Rəsmi şəxslər və dövlət orqanları onlar haqqında tənqidi materiallarla çıxış edən jurnalistlərə qarşı tez-tez məhkəmə iddiası qaldırır və qanunlardan istifadə etməklə onları cəzalandırmağa və sıxışdırmağa çalışırlar. İddialar təmin olunmasa belə, maddi və emosional itkilər o qədər böyük olur ki, gələcəkdə həmin jurnalist və başqa cavabdeh şəxs tənqidi çıxışlara az meyil göstərir. Nəticədə korrupsiya və özbaşınalıq haqqında danışıqlar kəsilir, bu faktlar əvvəllər olduğu qaydada baş verməkdə davam edir, insanlarda laqeydlik və inamsızlıq yaranır. Odur ki, diffamasiya haqqında qanunların obyektiv olması və onlardan hərtərəfli və düzgün istifadə edilməsi cəmiyyət üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən diffamasiya qanunvericiliyinə dair bir sıra standartlar işlənib hazırlanmışdır. Həmin normativ-hüquqi aktlara uyğun olaraq, söz və mətbuat azadlığına heç bir xələl gətirmədən şərəf və ləyaqətin yetərincə qorunmasına nail olmaq olur [7].

Beynəlxalq «Article XIX» təşkilatı bu standartları «Diffamasiyanın müəyyən-ləşdirilməsi: söz azadlığı və nüfuzun müdafiəsi prinsipləri» adlı nəşrdə çap etdirmişdir. Həmin nəşr ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT və ATƏT-in rəhbər orqanları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Diffamasiyaya görə hüquqi cinayət cavabdehliyi daha çox söz və mətbuat azadlığına problemlər yaradır. Azadlıqdan məhrum etmə, heç bir çərçivəyə sığmayan cərimə məbləği jurnalistlər üçün təhlükə mənbəyinə çevrilir. Hakimiyyət strukturlarında baş verən korrupsiya haqqında yazarkən jurnalist, yəqin ki, barmaqlıqlar arxasına düşmək, cərimələnmək haqqında düşünməyə məcbur olur. Amma bu, o demək deyil ki, diffamasiya ilə mübarizə aparmaq

lazım deyil. Əksinə diffamasiya problemlərini aydınlaşdırıb qanuni tənqid meyarlarını göstərmək lazımdır.

BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq təşkilatlar Cinayət Məcəlləsində diffamasiyaya görə məsuliyyətə cəlb olunma maddələrinin mövcudluğunun təhlükəli olduğunu dəfələrlə vurğulamış və belə qanunların ləğvinə çağırmışlar. ATƏT-in Parlament Assambleyası rəsmi şəxslərin, dövlətin və hakimiyyət orqanlarının diffamasiyasına yol verən jurnalistlərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini yolverilməz hesab edir [1].

BMT və ATƏT-in söz azadlığı üzrə səlahiyyətli nümayəndələri daha irəli gedərək bəyan etmişlər ki, «diffamasiyaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə fikri düşüncə azadlığının qanuni yolla məhdudlaşdırılması hesab oluna bilməz; diffamasiya ilə bağlı cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan qanunlar ləğv olunmalı, ehtiyac olduqda isə onlar mülki-hüquqi məsuliyyət tədbirləri ilə əvəzlənməlidir» [9]. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi bununla bağlı dəfələrlə öz narahatlığını bildirmiş və bir-birindən tamamilə fərqli ölkələrdə: Azərbaycanda [6], Norveçdə və Kamerunda həmin sahədə köklü islahatların aparılmasını vacib saymışdır

«Article XIX» təşkilatı hesab edir ki, diffamasiyaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma birbaşa söz azadlığının təminatını pozur [7]. Bununla belə təşkilat anlayır ki, bir sıra ölkələrdə həmin qanunlar qüvvədədir və yaxın gələcəkdə ləğv olunacaq deyil. Odur ki, həmin hüquqi-normativ aktların təsirini yumşaltmaq gərəkdir. Bunun üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Təklif olunur ki, iddia qaldıran tərəf cinayəti təşkil edən bütün elementlərin mövcudluğunu aydın və cəm şəkildə ortaya qoymayana qədər heç kəs diffamasiyaya kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasın. Mübahisəyə səbəb olan ifadələr, həqiqətən, yalan olduqda, düşünülmüş şəkildə işlədildikdə qarşı tərəfə zərər vermək məqsədi güddükdə diffamasiya cinayət əməli hesab olunsun Zərərçəkmiş tərəfin statusundan və yüksək vəzifə tutmasından asılı olmayaraq, dövlət orqanları, o cümlədən polis və prokurorluq cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək iddiasının meydana çıxmasında heç vaxt iştirak etməməlidir. Azadlıqdan məhrum etmə, hər hansı bir informasiya vasitəsilə fikri ifadə etmək hüququna qadağa, şəxsin jurnalist və yaxud başqa peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmasına imkan verilməməsi, böyük həcmdə cərimələr və başqa qəddar cəza tədbirləri diffamasiya ilə əlaqədar tətbiq olunmamalıdır [7].

Dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin maneəsiz müzakirəsi demokratiyanın əsasını təşkil edir. Odur ki, beynəlxalq məhkəmələr və təşkilatlar cəmiyyətdə olan istənilən xofun aradan qaldırılmasını vacib hesab edir. Bunun üçün vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları ən kəskin tənqiddə belə dözümlü yanaşmalıdırlar. Möhkəm demokratik ənənələrə malik olan ölkələrdə dövlət orqanlarına, ümumiyyətlə, diffamasiyaya görə iddia qaldırmağa icazə verilmir. Çünki bu addım mətbuat azadlığına təhlükə yarada bilər. Üstəlik vergi ödəyicilərinin pulunu məhkəmə çəkişmələrinə sərf etmək təqdirəlayiq hesab olunmur. ABŞ-da «heç bir yüksək məhkəmə instansiyası Amerika ədliyyə sistemində dövlət orqanlarının ünvanına böhtan yazıldığına görə kiminsə təqib edilməsi barədə heç vaxt qərar çıxarmayıb» [8].

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, ATƏT-in Parlament Assambleyası, AIHM dövlətin ünvanına böhtan atıldığına görə müəyyən cəza tədbirini nəzərdə tutan qanunları ləğv etməyə çağırır. Sadə vətəndaşlarla müqayisədə vəzifəli şəxsləri daha çox tənqid etmək olar və onlar tənqiddə qarşı daha dözümlü olmalıdır. Həmin yanaşma Avropa Məhkəməsinin «Linqens v. Avstriya» – «Linqens Avstriyaya qarşı» işində özünü tam açıq şəkildə göstərmişdir. Başqa beynəlxalq təşkilatlar da bu çıxarışlarla razılaşmışlar. Avropa

Məhkəməsi dəfələrlə təsdiq etmişdir ki, siyasətçilər nəinki ən kəskin tənqidlərə, hətta sərt ifadələrə dözümlü nümayiş etdirməlidirlər. Avstriya Azadlıq Partiyasının lideri Xayder vaxtilə faşistlərə xidmət etmiş əsgərlərin ünvanına tərifi söylədiyi üçün qəzetlərin biri onun barəsində «Nasist deyil, idiotdur» başlıqlı material dərc etmişdir. Avropa Məhkəməsi belə qərara gəlmişdir ki, həmin ifadə demokratik cəmiyyətin normalarını pozmaq gücündə deyil [4].

Diffamasiya haqqında qanunlar o vaxt güclü olur ki, orada cavabdeh şəxsin əsaslı hüquqi müdafiə sistemi mövcud olsun. Cavabdeh şəxsin həqiqəti əks etdirən məlumatları yazdığı sübut olunsa, onda ona qarşı olan iddia təmin olunmur. Bu hüquqi-normativ aktlar vətəndaşların nüfuzuna qanunsuz kölgə salmaqdan qoruyur. Həqiqi nüfuzu kənara qoyub avstrakt, mücərrəd formada şərəf və ləyaqətin qorunmasından çıxış etmək qanunla müdafiə oluna bilməz. Adətən, cavabdeh şəxs irəli sürdüyü ifadələrin doğruluğunu və ona qarşı qaldırılan iddianın əsassız olduğunu göstərməli olur. Amma araşdırılan iş geniş ictimai marağa səbəb olmuşsa (yüksək vəzifə tutan dövlət məmuru ilə bağlıdırsa), onda sübutetmə yükü iddia qaldıran tərəfin üzərinə düşür. Ondan jurnalist ifadələrinin yanlış və obyektiv olmadığını sübut etmək tələb olunur. Əsaslandırmanın yetərli olmasını hakim müəyyənləşdirir [3].

Şərhlər, rəy verilməsinə, nəinsə qiymətləndirilməsinə görə heç kəs məsuliyyətə cəlb oluna bilməz. Çünki bu halda ifadələrin obyektivliyini, fikirlərin satira, yoxsa yumor hissi ilə deyildiyini müəyyənləşdirmək mümkün olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüquq insanların istənilən düşüncəyə malik olmaq haqqını qeyd-şərtsiz və birmənalı şəkildə müdafiə edir. Hətta jurnalist ictimai maraq kəsb edən məsələ ilə bağlı müəyyən mövqə sərgilməklə diffamasiya haqqında qanunu pozmuş olsa da, o, həmin fikirlərin diskussiya şəklində deyildiyi ilə özünə bəraət qazandıra bilər. Hədisələr qızğın şəkildə cərəyan etdiyi üçün baş verənlərin nəticəsini gözləməyər və obyektivliyə əmin olduqdan sonra fakta müəyyən qiymət verməyə jurnalistlərin nə imkanını, nə vaxtı olur. Hətta böyük təcrübəyə malik jurnalistlər “vicdanlı səhv”lərdən sığortalanmamışlar. KİV əməkdaşları ilə bağlı demək olar ki, peşə fəaliyyəti standartlarına uyğun hərəkət edən və etika kodeksinə riayət edən jurnalist «əsaslandırma testi»ndən müvəffəqiyyətlə keçə bilər [2].

Beynəlxalq təşkilatların qərarlarına görə, bir sıra hallarda istənilən fikrin söylənilməsi və yaxud mövqeyin səsləndirilməsi diffamasiya haqqında qanunla məsuliyyətə cəlb olunma üçün əsas kimi heç vaxt çıxış edə bilməz. Məhkəmədəki çəkişlər, seçkili orqanlar qarşısında çıxış zamanı söylənilən fikirlər «yüksək imtiyazla» müdafiə olunur.

Jurnalistlər başqa şəxslərin birmənalı olmayan fikirləri haqqında cəmiyyətə məlumat verdikdə və yaxud onlardan sitat gətirdikdə heç vaxt məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Yetər ki, jurnalist məlumatlandırma məqsədini güdsün və neytral mövqə nümayiş etdirdirsin. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi hesab edir ki, «başqa şəxslərin nüfuzuna xələl gətirə biləcək və onları təhqir edəcək deyə jurnalistlərdən sisteməlik və rəsmi şəkildə sitat gətirməməyi tələb etmək mətbuatın cəmiyyətdəki rolu ilə daban-dabana ziddir» [5].

Diffamasiyaya görə istənilən cəza zərurətdən kənara çıxmamalı və konkret fakta uyğun olmalıdır. Adətən, jurnalistlərə qarşı cərimələrdən istifadə edirlər. Bəzi ölkələrdə məhkəmə orqanlarının yüksək cərimə məbləği tətbiq etməsi informasiyanın sərbəst yayımına mənfi təsir göstərir. Əslində başqa və “az üzücü”, amma kifayət qədər təsirli üsullardan, o cümlədən məhkəmə qərarı əsasında təkzib verilməsindən, üzrxahlıq edilməsindən istifadə edilə bilər.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, AİHM diffamasiyaya görə azadlıqdan mərhumetmə cəzasını bir dəfə də olsun, haqlı hesab etməmişdir. BMT-nin İHK-sı özünün 1994-cü il

hesabatında İslandiya dövlətini diffamasiyaya görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutan qanun maddəsinə görə kəskin tənqid etmişdir, baxmayaraq ki, bu maddədən bir dəfə də olsun, istifadə edilməmişdir. İHK eyni mövqeyi Norvec və İordaniya ilə əlaqədar da sərgiləmişdir. BMT İnsan Hüquqları Komissiyasının 1998-ci il qətnaməsində «cinayət məəcəlləsinin böhtan haqqında maddələrindən sui-istifadə etməklə jurnalistləri saxlamaq, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək kimi faktların artmasından» xüsusi narahatlıq ifadə edilmişdir [10].

ABŞ qanunvericiliyinə görə dövlət məmurları və ictimai xadimlər ünvanlarına deyilən tənqidi qeydlərə və iradlara dözümlə yanaşmalıdırlar. Hətta mülki iddialar üzrə sadə vətəndaşlar vəzifəli şəxslərlə müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir. Böhtanla bağlı iş üzrə, əgər iş ictimai məsələlərə aiddirsə, sübut etmə vəzifəsi iddiaçının üzərinə düşür. ABŞ Ali Məhkəməsi qərar çıxarmışdır ki, böhtan yalnız iki halda cinayət əməli hesab oluna bilər: həmin fikir cinayət məzmununu daşdığı halda və yüksək ehtimalla, asayişin pozulacağı təhlükəsi yarandığı halda.

Böyük Britaniyada media qurumları böhtanla əlaqədar cinayət ittihamlarına qarşı qismən də olsa müdafiə edilir. Cinayət Məcəlləsi üzrə KİV-ə qarşı iddianın irəli sürülməsi yalnız Yüksək Məhkəmənin hakiminin icazəsi əsasında baş verə bilər. Mülki Məcəllə üzrə mediaya qarşı iddialara peşəkar hakim tərəfindən baxılır, böhtanla bağlı işlərin araşdırılması zamanı andlıların iştirakı tələb oluna bilər. Andlıların çıxardığı qərara hakimin müdaxiləsi adətən çox az olur. Üç əsas pozitiv müdafiə vasitəsi mövcuddur: həqiqət, ədalətli şərh və imtiyaz. Əgər reportaj iddiaçıya qarşı qərəzli şəkildə hazırlanmamışdırsa, onda imtiyaza malikdir.

AFR-də diffamasiya və böhtan problemi cinayət və mülki iddia əsasında araşdırıla bilər. Cinayət Məcəlləsinin 185-ci və sonrakı bölmələri diffamasiyanı və böhtanı qadağan edir. Mülki Məcəllənin 823-cü və sonrakı bölmələrinə əsasən, mətbuat orqanları mülki iddiaların subyekti ola bilər. Mülki Məcəllənin 826-cı bölməsinə əsasən, dərc olunmuş "əxlaqa zidd" və ya düşmənçilik məqsədi daşıyan fikir məhkəmədə iddia qaldırmağa əsas verir. Şəxsin işgüzar nüfuzu "Haqsız rəqabətə qarşı" Qanununun 14-cü və 15-ci bölmələri və Mülki Məcəllənin 824-cü bölməsi ilə müdafiə olunur. Bu qaydalara görə, şəxsi nüfuza və işgüzar nüfuza zərər dəydikdə mülki məsuliyyət müəyyən edilir.

İsveçdə böhtanla bağlı fərdlər məhkəməyə cinayət məsuliyyəti və mülki iddialar əsasında şikayət edə bilərlər. Məhkəmə işini udmaq üçün istər cinayət qanununun, istərsə də mülki qanunun tələbləri eynidir, yalnız qaldırılan iddianın növündən asılı olaraq, kiçik prosedur fərqləri mövcuddur.

ƏDƏBİYYAT

1. Варшавская Декларация ПА ОБСЕ, 8 июля 1997 г., п. 140. – <http://www.oscepa.org/publications/declarations>
2. Дело “БладетТромсо и Стенсаас против Норвегии”. - <http://www.mmdc.narod.ru/medialaw/euce/humanrights/decision/vs3.html>
3. Дело “Нью-Йорк таймс” против Салливана”. – <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1114894>
4. Дело “Обершлик против Австрии” (№ 2) – http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_11.html
5. Дело “Тома против Люксембурга”. - http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_8.html

6. Комитет по правам человека. Заключительные замечания Комитета по правам человека. Азербайджан (2001), ССРР/СО/73/AZE. –

http://www1.umn.edu/humanrts/russian/hrcommittee/Razerbaijan_2001.html

7. Определяя диффамацию: принципы свободы слова и защиты репутации. Статья XIX.

Лондон, 2000. - http://www.mmdc.narod.ru/books/defamation_book.html

8. Решение Окружного суда Соединенных Штатов в штате Колорадо –

<http://lskslaw.com/documents/Strandlofbrief%2800379923%29.PDF>

9. Совместная Декларация о свободе выражения мнений и отправлении правосудия,

коммерциализации и свободы слова, и уголовное преследование за диффамацию –

<http://www.cidh.org/Relatoria/docListCat.asp?catID=16&IID=1>.

10. Commission on Human Rights, Official Records, 1998, p. 147-150 –

<http://www.un.org/terrorism/pdfs/2/G9814179.pdf>

САБИР МАМЕДОВ

*доцент кафедры международной журналистики
Бакинского государственного университета*

ПРОБЛЕМА ДИФФАМАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ МЕДИА-ПРАКТИКЕ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

В статье анализируется международный опыт в решении проблемы диффамации, защиты чести и достоинства граждан от неоправданных посягательств со стороны СМИ. Международные организации разработали целый ряд демократических норм и принципов регулирования этих проблем. В первую очередь рекомендуется, чтобы законодательные акты в этой области были демократическими и никоим образом не нарушали основополагающих принципов свободы слова и информации. В практике демократических государств вопросы диффамации чаще всего, решаются на основе статей гражданского кодекса, применения штрафов, соблюдения этических норм и публикации опровержения.

SABIR MAMMADOV

*the senior lecturer of chair of the international
journalism of the Baku State University*

DEFAMATION PROBLEM IN INTERNATIONAL MEDIA PRACTICE AND ITS SOLUTIONS

The article analyzes the international experience in addressing defamation, protection of honor and dignity of citizens from unwarranted attacks by the media. International organizations have developed a number of democratic norms and principles governing these

issues. In the first place it is recommended that legislation in this area were democratic and does not violate the fundamental principles of freedom of expression and information. In practice, democracies defamation issues most often decided on the basis of articles of the civil code, the application of penalties, ethical and refutation.

Rəyçilər: t.e.d. H.Vəliyev, t.e.d. Q.Əliyev

BDU-nun Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının 18 noyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №3).